

آثار عفاف و حجاب در اسلام و جوامع اسلامی

(تاریخ دریافت ۱۴۰۱/۰۶/۱۵ تاریخ تصویب ۱۴۰۱/۱۲/۱۲)

پروانه کریمپور کلاه کج^۱

پژوهشگر و کارشناسی عربی، زبان و ادبیات عرب

فاطمه یوسفی

محقق و پژوهشگر

چکیده

حجاب و پوشش صحیح زنان یکی از عوامل بسیار مؤثر در حفظ خانواده است. زنی که خودسرانه جلوه‌گری کند، آتش هوس مردان را می‌افروزد و چشم و دل سبکسران را بی‌اختیار به دنبال خود روان می‌کند. حجاب و پوشش در تمامی ادیان و مذاهب دارای جایگاه خاصی بوده است و یکی از دلایل اساسی آن این است که حجاب و پاکدامنی امری فطری است به همین دلیل هریک از ادیان به نوعی صورتی از حجاب را برای زن مقرر داشته است. البته لازم به ذکر است بررسی عفت و حیا نیازمند توجه به جایگاه آن در اسلام و به خصوص قرآن کریم است و توجه به این که قرآن کریم به عنوان یک منبع غنی و اصیل می‌باشد عرصه‌های این بحث مورد بررسی قرار گرفته و بالتبع روایات معصومین (علیهم السلام) نیز در تبیین آنها نیاز است. با توجه به اهمیت رعایت حجاب و بالتبع نتیجه آن عفاف می‌باشد سعی بر آن داشتیم به بررسی و شناخت آثار عفاف و حجاب در اسلام و جوامع اسلامی بپردازیم و این موضوع را با مذاقه در آیات و روایات مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم. روش تحقیق در این مقاله از نوع روش تحلیلی و توصیفی است و همچنین گردآوری اطلاعات از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و بهره‌مندی از کتب و مقالات مرتبط با موضوع بحث می‌باشد.

واژگان کلیدی: حجاب، جامعه اسلامی، عفت، پاکدامنی، پوشش اسلامی، آیات قرآن

بخش اول: کلیات و مفاهیم اولیه

بند اول: بررسی و شناخت واژه عفاف

عفت یک حالت نفسانی است که مانع از تسلط شهوت و هوای نفسانی بر انسان می شود. شهید مطهری (ره) در تعریف عفاف می فرماید: عفت، حالتی نفسانی است به معنی رام بودن قوه شهوانی تحت حکومت عقل و ایمان. عفت، مقاومت در برابر شهوت هاست. در تعالیم اسلامی عفت یکی از فضائل اخلاقی است و جایگاه والایی دارد، خودداری از کارهای حرام و دوری کردن از معنای عام عفاف است. از آنجایی که شرف و ارزش انسان در گرو بدست آوردن حقیقت انسانیت است پس راه رسیدن به این حقیقت و کمال دوری از گناه و معصیت و چشم پوشی و روگردانی از خواسته های نفسانی می باشد که اگر به این اصل توجه نگردد موجبات سقوط انسان و در نتیجه انحطاط جامعه فراهم می شود. زندگی انسان در دو بُعد قابلیت رشد و تکامل دارد. یکی بعد مادی و دیگری بعد معنوی است. از دایره اول: پرورداری از رفاه، آسایش و سلامت جسم و پرورش آن می توان اشاره کرد. و از دایره کمالات معنوی، پرورش خصوصیات اخلاقی و انسانی بدست آوردن دانش و معرفت است. عفت و حیا نیز یکی از این خصلت هاست. پروا پیشگی همیشه برانسان ها حاکم بوده، هم غار نشینان نخستین که با برگ درختان و پوست حیوانات خود را می پوشانند هم در عصر کنونی. بنابراین، این خصلت همیشه در انسان ها بروز داشته است. حیا و عفت تاریخ بردار نیست گرچه برای پوشش می توان تاریخ تعیین کرد. عفاف روح پوشش است و پوشش کالبد آن، عفاف فلسفه پوشش است و پوشش تضمین کننده آن در مورد پوشش و عفت زن اینگونه سخن آمده است: وقتی که زن مقام و موقع خود را در برابر مرد یافت و نقطه ضعف مرد را در برابر خود دانست، همان طور که متوسل به زیور خود آرایی و تجمل شد که از آن راه قلب مرد را تصاحب کند، متوسل به دور نگهداشتن خود از دسترس مرد نیز شد. عفاف تنها پاکدامنی جنسی نیست. در جای دیگر اشاره به این مطلب را نیز دارد: عفاف یعنی آن حالت نفسانی، یعنی رام بودن قوه شهوانی تحت حکومت عقل و ایمان، عفاف و پاکدامنی یعنی تحت تأثیر قوه شهوانی نبودن، مانند آن افرادی که تا در مقابل یک شهوتی قرار می گیرند بی اختیار می شوند و محکوم این غریزه خود هستند، نبودن، این معنای عفاف است. عفت در اصطلاح علم اخلاق چنین تعریف شده است: این ماده در اصل به معنای حفظ نفس از تمایلات و شهوات

^۱ مهریزی، مهدی، از اسلام چه می دانیم؟ زن، ص ۱۳۴

^۲ مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، ص ۱۵۲

نفسانی است. همان گونه که تقوی به معنی حفظ نفس از انجام گناهان می باشد. به هر حال از قرآن مجید و روایات اسلامی استفاده می شود که عفت از فضایل انسانی است و هیچ کس در مسیر الی الله بدون داشتن عفت به جایی نمی رسد. در زندگی دنیا نیز آبرو و حیثیت و شخصیت انسان در گرو عفت است.

بند دوم: بررسی و شناخت واژه حجاب

استعمال کلمه حجاب در مورد پوشش زن یک اصطلاح نسبتاً جدید است. در قدیم و مخصوصاً در اصطلاح فقها کلمه ستر به معنی پوشش، به کار رفته است. فقها چه در کتاب الصلوه و چه در کتاب النکاح، متعرض این مطلب شده و کلمه ستر را به کار برده اند نه حجاب را. بهتر این بود که این کلمه عوض نمی شد و ما همیشه همان کلمه پوشش را به کار می بردیم زیرا چنانچه گفته شد معنی شایع لغت حجاب، پرده است و اگر در مورد پوشش به کار برده می شود به اعتبار پشت پرده واقع شدن زن است و همین امر موجب شده که عده زیادی گمان کنند، اسلام خواسته که زن همیشه پشت پرده و در خانه محبوس باشد و بیرون نرود از برخی آیات مطلوبیت حجاب و پوشش برتر بانوان، می توان به آیات زیر اشاره نمود: وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحاً فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. [او بر زنان از کار افتاده ای که امید ازدواجی ندارند، گناهی نیست که حجاب و روپوش خود را کنار بگذارند، در صورتی که با زیور و آرایش خویش قصد خودآرایی نداشته باشند. و پاکدامنی برای آنان بهتر است و خدا شنوا و داناست] در این آیه اگرچه نخست به زنان پیر و سالخورده اجازه می دهد بدون قصد خودنمایی لباس های رویی مثل چادر را بپوشند ولی باز در انتهای آیه اشاره به این دارد که حجاب خویش را کم تر نکنند برای آنان بهتر است. پوشش زن در اسلام این است که زن در معاشرت خود با مردان بدن خود را بپوشاند و به جلوه گری و خودنمایی نپردازد. خداوند تعالی در آیه ای از قرآن کریم حکم و حکمت حجاب را چنین بیان می کند: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّلزَّوْجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً. [ای پیامبر! به همسران و دختران و همسران کسانی که مؤمن هستند بگو: چادرهایشان را بر خود فرو پوشند] تا بدن و آرایش و زیورهایشان در برابر دید نامحرمان قرار

^۱ مطهری، مرتضی، مسأله حجاب، ص ۶۴

^۲ النور، ۶۰

^۳ الاحزاب، ۵۹

نگیرد. [این پوشش] به اینکه [به عفت و پاکدامنی] شناخته شوند نزدیک تر است، و در نتیجه [از سوی اهل فسق و فجور] مورد آزار قرار نخواهند گرفت و خدا همواره بسیار آمرزنده و مهربان است. [باید توجه داشت در بسیاری از موارد دستور عفت برای زن و مرد یکسان است. اما در مواردی تاکید اسلام به رعایت آن از جانب یک جنس بوده که یکی از این موارد، حجاب و پوشش است. اسلام دستور پوشش را هم به مرد داده هم به زن؛ اما حجاب و پوشش زن نسبت به مرد مؤکد و شدیدتر است. و این بدین جهت است که زن مظهر جمال و زیبایی است و مرد شیفته جمال اوست. بنابراین تمایل مرد به چشم چرانی است و تمایل زن به خودنمایی و به تبع آن دستور پوشش و امتناع از عشوه و ناز و تبرج برای زن صادر و دستور پرهیز از چشم چرانی گرچه برای هر دو صادر شده، اما در منابع اسلامی در مورد مرد به مراتب بیشتر تأکید شده است. به هر حال چون دستور عفاف مطابق با وضعیت طبیعی زن و مرد و برخاسته از واقعیت های وجودی آنها است، تبعیض محسوب نمی شود؛ بلکه این تفاوت ها به صلاح بشریت و لازمه بقاء نسل او است. نتیجه این که عفت ملکه ای است که انسان را (زن و مرد) از گناه و ارتکاب حرام دور می کند. می توان براساس مجموعه آیات قرآن چنین استنتاج نمود که عفت ملکه ای نفسانی است که موجب بازایستادن از حرام در تمامی زمینه ها و عرصه های زندگی اعم از وضعیت معیشت و اقتصاد، مراودات خانوادگی، مسئله ازدواج و کنترل نیروی شهوانی و نوع پوشش و آراستگی و حضور اجتماعی است و انسان را در تمام عرصه های حیات از ارتکاب به گناه و اعمال غیر عقلانی باز می دارد.

بخش دوم: بررسی جایگاه عفاف و حجاب در قرآن و روایات و جوامع اسلامی

عفاف و حجاب در اصل معنای باز داشتن و ایجاد مانع، مفهوم یکسان دارند که عفاف ناظر به صفت درونی و باز داشتن غرائز و تمنیات سرکش نفس حیوانی و شهوانی است، حال آن که حجاب به مفهوم ایجاد پوشش در برابر نامحرم است. عفاف و حجاب از نظر وجود و تحقق بیرونی الزاماً دو امر پیوسته نیستند به این معنا که اگر حجاب بود بتوان باور قطعی پیدا کرد که فرد محجوب، بویژه در حجاب پوششی، دارای فضیلت عفاف نیز هست و یا از نبودن حجاب بتوان به نبودن عفاف به طور قطع و یقین نتیجه گرفت زیرا داشتن حجاب ظاهر بدون عفاف باطن نه تنها ممکن و شدنی است که نمونه های فراوانی هم دارد بویژه در جوامع دینی که حجاب نوعی ارزش و هنجار اجتماعی شمرده می شود با این وجود این دو [عفاف و حجاب] با هم ارتباط جدی دارند. حجاب تجسم و بازتاب بیرونی عفاف و یکی از نشانگرهای عفاف نوع پوشش رفتار و گفتار فرد است. قرآن کریم آنجا که مؤمنان را به حجاب رفتاری [غض بصر] فرا می خواند و هم آنجا که دستور می دهد تا از پشت پرده با همسران پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) سخن گویند، در

مورد نخست تزکیه را کار کرد و اثر فرو بستن چشم و برآیند حجاب رفتاری می‌داند می‌فرماید: **قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ** به مردان مؤمن بگو: چشمان خود را [از آنچه حرام است مانند دیدن زنان نامحرم و عورت دیگران] فرو بندند، و شرمگاه خود را حفظ کنند، این برای آنان پاکیزه‌تر است، قطعاً خدا به کارهایی که انجام می‌دهند، آگاه است. به هرصورت رابطه عفاف و حجاب درحقیقت بدین صورت است که عفاف درپوشش و آراستگی ظاهری درواقع بازداشتن نفس از آلودگی به گناه درزمینه پوشش است به عبارت دیگر عفاف موجب می‌گردد که انسان تمایل به خودنمایی رادرخودکنترل کرده و عنان نفس سرکش رادرکنترل خود بگیرد ازاین روست که می‌نویسند: «حجاب و پوشش نشانگر عفت است... در بحث حجاب از جمله بحث‌های مهم و شایان توجه مسأله نگاه است که در این آیه شریفه اشاره به [غض بصر] افاده این مطلب را دارد که مردان مکلف اند [همین طور که در آیه بعدی خطاب به زنان نیز هست] از نگاه خیره پرهیز نمایند و بادوری از نگاه‌های تند و آلوده، راه گسترش عفت را هموار سازند. همین طور است در مورد آیه شریفه: **وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسَلُّوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ** [و زمانی که از همسرانش متاعی خواستید از پشت پرده و حجابی از آنان بخواهید، که این برای قلب شما و قلب‌های آنان پاکیزه‌تر است.]

روی عن ام سلمة أنها كانت عند رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) وميمونة إذ أقبل ابن أم مكتوم فدخل عليه و ذلك بعد ما امرنا بالحجاب، فقال رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) (احتجبا عنه، فقلنا يا رسول الله أليس هو اعمى لا يبصرنا؟ فقال رسول الله أ فعمياوان انما الستما تبصرانه؟)^۱ [از ام سلمه روایت است که بعد از آیه حجاب من و ميمونه نزد پیغمبر (صلى الله عليه وآله وسلم) بودیم (بنودیم ابن مکتوم در آمد پیغمبر (صلى الله عليه وآله وسلم) گفت پنهان شوید گفتم یا رسول الله ابن مکتوم اعمی است فرمود: آیا شما نیز اعمی اید و چیزی نمی بینید؟]^۲

از ۴ آیه قرآن که ماده عفاف در آنها بکار رفته است سه (۳) مورد، دستور عفاف عام است و شامل زن و مرد می‌شود و فقط یک آیه خطاب مخصوص جنس مؤنث است که

^۱ النور، ۳۰^۲ مطهری، مرتضی، مسأله حجاب، ص ۱۷۷^۳ الاحزاب، ۵۳^۴ رشیدین میبدی، احمد بن ابی اسعد، کشف الاسرار و عده الابرار، ج ۶، ص ۵۱۸

می فرماید: **وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَغْفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ** [و بر زنان از کار افتاده ای که امید ازدواجی ندارند، گناهی نیست که حجاب و روپوش خود را کنار بگذارند، در صورتی که با زیور و آرایش خویش قصد خودآرایی نداشته باشند. و پاکدامنی برای آنان بهتر است و خدا شنوا و داناست.] همچنین در ذیل آیه شریفه می فرماید: **وَان يَسْتَغْفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ حُجَابٌ** برای آنها از بی حجابی بهتر است. چرا که از نظر اسلام هر قدر زن جانب عفاف و حجاب را رعایت کند پسندیده تر و باتقوا و پاکی نزدیک تر است.^۳

بخش سوم: نگاهی به آثار عفاف و حجاب زن با مذاقه در آیات قرآنی و روایات

نوع پوشش زن، معرف شخصیت عقیف یا هوس انگیز اوست که موضعگیری مرد رادر برابر او مشخص می کند. منظره زیبای حجاب اسلامی که از عمق ایمان و پاکی زنان سرچشمه می گیرد هر مردی را به اکرام و تحسین او و می دارد.

بند اول: سلامت جسمی

انسان در پناه محافظ احساس آرامش بیشتری دارد و در صورت پیشامدهای احتمالی از مصونیت آن برخوردار است پوشش دینی نیز نگهبان زن از نگاه های آلوده و آسیب های احتمالی است که به زن مصونیت و آرامش می بخشد. و هر چه این پوشش کامل تر گردد درصد امنیت و حفاظت آن بالاتر می رود.^۴ حضرت امیرالمومنین (علیه السلام) می فرماید: **ضادوا الشره بالعفه** [به وسیله پرهیزکاری با طمع بجنگید.] زن بی حجاب آسیب پذیرتر است. وقتی زن از حجاب دینی خود خارج گردد آفات فراوانی سلامت او را به خطر می اندازد. حجاب می تواند مانع جریان هوای نفس و نگاه های آلوده و میکروب های فساد به حریم پاک زن است و زیبایی و ظرافت های جسمانی او را از گزند آفتاب سرما و آلودگی های جدی حفظ می کند. حضرت امیرالمومنین (علیه السلام) می فرماید: **عليك بالعفه، فانها نعم القرين.** [عفت را بر خود لازم بدان که همنشین خوبی

^۱ النور، ۶۰

^۲ قرشی، سید علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، ج ۷، ص ۲۷۶

^۳ مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۱۴، ص ۵۷۸

^۴ اکبری، محمدرضا، حجاب در عصر ما، ص ۹۰

^۵ تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، ص ۵۴۳

[است.]

بند دوم: کمال معنوی و آرامش روانی

سلامت روانی از بزرگترین نعمت‌های الهی در زندگی انسان است. بدون تردید حجاب و پوشش تأثیرات بسیار مثبتی بر روح و روان دارد. عفاف و پوشیدگی برای زنان همچون سد و حفاظی است که زن در سایه آن از هر لذت و تحقیری در امان می‌ماند. اسلام خوشی‌های مشروع را برای زن می‌پسندد و البته تأمین آن را در سایه عفاف می‌داند. عفافی که ثمره حجاب و پوشش است عامل آرامش و سکون انسان و دور ماندن از عوامل پریشانی و در نهایت باعث رضایت وجدان است. ارزش نعمت سلامت روانی به حدی است که امیرالمومنین (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: *الا و ان من البلاء الفاقه و اشد من الفاقه مرض الان و اشد من مرض البدن مرض القلب. الا و من النعم سعه المال و افضل من سعه المال صحه البدن و افضل من صحه البدن تقوى القلب.* امام می‌فرماید: [آگاه باشید که فقر نوعی گرفتاری است و سخت‌تر از فقر بیماری تن و سخت‌تر از بیماری تن بیماری قلب است. آگاه باشید که ثروت نوعی نعمت است و بهتر از ثروت سلامت بدن و بهتر از سلامت بدن پرهیزگاری قلب است.] در این بیان ارزشمند مولای متقیان حضرت امیرالمومنین (علیه السلام) اشاره به یکی از نکته‌های اساسی برای بدست آوردن سلامت جسم و دور بودن از آسیب‌های اجتماعی می‌نماید که باید دل از بیماری‌ها (بیماری خودنمایی، تبرج و...) سلامت باشد. بنابراین سلامت روانی که در این روایت تحت عنوان پرهیزکاری قلب آورده شده چون نقطه مقابل بیماری قلب است نعمتی بی‌بدیل تلقی شده که باید برای آن سرمایه‌گذاری جدی شود. امیرالمومنین (علیه السلام) می‌فرماید: *افضل المروءه الحياء و ثمره العفه* با فضیلت‌ترین جوانمردی‌ها حیا است و میوه و ثمره حیا عفت و پاکدامنی است. [اسلام می‌خواهد مردان و زنان مسلمان روحی آرام، اعصابی سالم، چشم و گوش پاک داشته باشند و این یکی از فلسفه‌های حجاب است.^۲ زنی که به عفت و پاکدامنی و حیا و حجاب شناخته شده‌رگز مورد بی‌حرمتی و آزار و طمع دیگران قرار نخواهد گرفت. باید گفت: با اینکه حجاب بسیار در ایجاد عفاف موثر است ولی تنها عامل ایجاد عفاف نیست، چرا که بسیار زن‌های باحجابی که به دلیل

^۱ همان، ص ۲۲۴

^۲ رجبی، عباس، حجاب و نقش آن در سلامت روان، ص ۹۱

^۳ تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، ص ۳۵۷

^۴ مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه جلد ۱۴، ص ۴۷۵

بیماری دل و مفاسد اخلاقی مورد تعرض واقع می‌شوند. بدون شک نبودن حریم بین زن و مرد ازادی معاشرت‌های تعریف نشده و بی بند و بار (با آرایش‌های گوناگون) هیجانها و التهاب‌های جنسی را فزونی می‌بخشد و تقاضای برهنگی را به صورت یک عطش روحی و یک خواست سیر ناپذیر، در می‌آورد.. پوشش دینی پیام عفت، شخصیت و خداترسی زن مسلمان است و مردان جامعه نه تنها چنین خانمی چشم طمع نخواهند داشت که پاکی و نجابت او را می‌ستایند و از طرفی بدن و اسرار زیبایی‌های او در سایه جایی که دارد از چشم نامحرم پوشیده خواهد بود در این صورت است که زن درسنگر حجاب خود را از تیز نگاههای آلوده و سخنان آزار دهنده و برخورد‌های اراذل مصون خواهد بود و امنیت و آرامش درونی او برقرار خواهد شد. وقتی خواسته‌های روحی، در مسیر مادیات قرار گرفت، به هیچ حدی متوقف نمی‌شود پیروی و اطاعت و تسلیم مطلق سبب طغیان و شعله‌ور شدن آتش شهوات می‌گردد. برای آرامش غریزه دو چیز لازم است یکی ارضای غریزه در حد حاجت طبیعی و دیگری جلوگیری از تهییج و تحریک آن تشریع حجاب این دو امر را محقق ساخته هم به فرد آرامش روحی و روانی اعطا می‌کند هم اجتماع را از انواع التهاب‌ها و هیجانات روانی و غریزی سلامت می‌بخشد. با عفاف و خویشتن داری می‌توان از هرز رفتن استعدادها، توان‌ها و امکانات جلوگیری کرده و برای بالندگی هنجارها و ارزش‌ها یاری نمود. از نظر اسلام محدودیت کامیابی جنسی به محیط خانوادگی و همسران مشروع از خبر روانی به بهداشت روانی اجتماع کمک می‌کند. *«أمیرالمومنین (علیه السلام) می‌فرماید: قدر الرجل علی نعمته و صدقه علی قدر مروته و شجاعته علی قدر انفقته و عفته علی قدر غیرته. [قدر مرد به اندازه سمت او و راستی مرد به اندازه مردانگی او شجاعت مرد به اندازه بلند نظری او پاکدامنی مرد به اندازه غیرت اوست.]* قرآن کریم، نتیجه نهایی عفت را با تعبیری چون *«خیر لهنّاطهر لقلوبکم و قلوبهنّو ازکی لهم بیان می‌کند که مقدمه‌ای برای عقیف ماندن و آلوده نشدن به فحشا و در نتیجه راهی برای رسیدن به سلامت قلبی یا قلب سلیم می‌باشد. بنابراین یکی از ثمرات مهم حجاب و عفاف ایجاد امنیت و آرامش روانی برای زنان است.*

بیشتر روان‌شناسان مانند فروید، اریک فروم، بیاژه، کولبرگ، اریکسون و غیره مرحله و ادوار

^۱ اکبری، محمدرضا، حجاب در عصر ما، ص ۱۶

^۲ نعمتی پیرعلی، دل آرا، شخصیت زن در قرآن و کتاب مقدس، ص ۳۲۷

^۳ مطهری، مرتضی، مساله حجاب، ص ۸۹

^۴ حرعاملی، محمدبن حسن، جهاد النفس، ص ۶۵

تکامل روانی انسان را به پنج دوره تقسیم کرده‌اند که این مراحل عبارتند از:

۱- مرحله گیرندگی غیر فعال

۲- مرحله گیرندگی فعال یا رشد احساس‌های بچه گانه

۳- مرحله رشد عضلانی

۱- مرحله تحرک و آغاز تشخیص هویت یا دوران نهان تناسلی

۲- مرحله کمال هویت زنان و مردان....

به توضیحاتی در مورد ویژگی‌های این مراحل می‌پردازد ولی از آنجا که فقط مرحله چهارم و پنجم مربوط به بحث حجاب می‌شود ما نیز به توضیح این دو مرحله بسنده می‌کنیم. مرحله چهارم، مرحله تحرک یا دوران نهان تناسلی نام دارد که مهم‌ترین مرحله در بازشناسی اثر حجاب است. در سه مرحله قبل بین پسر و دختر تمایز چندانی وجود نداشت ولی با شروع این مرحله جدایی دو جنس در حالت‌های روانی و بروز شخصیت آغاز می‌شود... مرحله پنجم مرحله تکامل بلوغ و تعیین هویت انسانی است. در خود این مرحله پسران و دختران ویژگی‌های بلوغ و هویت انسانی خود را ظاهر می‌سازند. در این مرحله حساس و مهم نقش آفرینی به موقع والدین در ایجاد آرامش روانی فرزندان کمک شایان توجهی خواهد داشت.

بند سوم: تحکیم و قوت بخشیدن به نظام و بنیان خانواده

تشکیل نهاد خانواده، مقدس‌ترین پیوند زناشویی است، برای حفظ ثبات این نهاد، عفت و حیا همسران از مهمترین عامل به شمار می‌رود. همان‌طور که اختلاط بی حد و حصر زن و مرد، سست کننده اساس خانواده می‌باشد حجاب نقش موثری در تحکیم پایه‌های خانواده دارد از جمله:

*- اینکه زمینه بهره برداری جنسی در خارج از خانه به حداقل می‌رسد و هرگونه روابط زناشویی و جنسی منحصر به خانه می‌گردد.

- مردان دیگر زنانی را که در بیرون از منزل می‌بینند با زنان خود مقایسه نمی‌کنند.- اگر زن کمال خود را در ارائه جنبه‌های بدنی و جنسی خود ندید و ارزش واقعی را برای زیبایی‌های باطنی و روحی قائل شد دیگر گرد کمالات خیالی و وهمی و غیره نمی‌گردد و به ارزش‌های واقعی و سازنده از جمله تربیت صحیح کودکان و فراهم آوردن زمینه‌های تکامل در خانه می‌پردازد. پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید: عفوا تعف نساء کم و بروا اباء کم تبرکم ابناء کم و من اعتذر الی اخیه المسلم من سیء بلغه عنه فلم یقبل عذره لم یرد علی الحوض. [عفت و ورزید تا زنانستان

عقیف شوند و با پدرانان نیکی کنید تا فرزندانان با شما نیکی کنند و هر که از برادر مسلمان خویش درباره رنجشی که از او دارد عذر بخواند و عذرش نپذیرد بر سر حوض به نزد من نیاید. [در سوره نور تاثیر حفظ عفت مرد به واسطه نگاه آلوده نکردن به زن می فرماید: و یحفظوا فروجهنم ذلک از کی لهم] و عفاف خود را حفظ کنند این برای آنان پاکیزه تر است. [نقش حجاب و پوشش در سلامت و استمرار پیوند خانوادگی غیرقابل انکار است و در مقابل برهنگی، سم کشنده و نظم و پیوند موجود در نهاد خانواده است. آمارهای مستند نشان می دهند که با افزایش برهنگی در جهان طلاق و از هم گسیختگی زندگی زناشویی نیز در دنیا همواره بالا رفته است زیرا «هرچه دیده بیند، دل کند یاد» و هر چه دل در مقوله هوس های سرکش بخواند به هر قیمتی باشد به دنبال آن می رود و به این ترتیب هر روز دل به دلبری جدید می بندد و با قبلی وداع می کند. اما در محیطی که حجاب حاکم است و دیگر شرایط اسلامی رعایت می شوند، دو همسر تعلق به یکدیگر دارند و احساسات و عشق و عواطفان مخصوص یکدیگر است. در بازار آزاد قداست پیمان زناشویی، مفهومی ندارد. خانواده ها به سادگی متلاشی می شوند و کودکان بی سرپرست می مانند. مسئله مهم عفت و پاکدامنی است که هر زن و دختری در هر خانواده، خود را از نامحرمان بیوشاند به شوهر خیانت نکند و در این راه از زنان بزرگ اسلام متابعت نماید. با توجه به لزوم تشکیل خانواده و عدم انفکاک عاطفه و محبت از میان افراد خانواده، زن مسلمان می گوید من که رئیس روابط عمومی خانواده و کنترل کننده روابط خانواده و تنظیم دهنده امور خانواده هستم باید با تمام وجود در تمام ایام عمر فکر و غریزه و احساس و عاطفه و سراسر قوای ظاهر و باطنم در خدمت همسر عزیز و فرزندان دلبندم باشد و حتی دقیقه و لحظه ای از این مسیر منحرف نشوم و فکرم به سوی دیگر نرود. لذا به عنوان رمز و کنایه ای گویا روسری و چادری به سرم می گذارم تا با هر مردی که در تمام عمر با او مواجه می شوم از آن رمز و علامت عقیده و مقصودم را دریابد. ^۱ و انسان وقتی کرامتش حفظ می شود که تابع شهوات و هواهای نفسانی خود نشود. حضرت امیرالمومنین (علیه السلام) می فرماید: من کرمتم علیه نفسه هانت علیه شهواته [کسی که کرامت نفس خود را بشناسد، برخورداری از شهوت برایش خوار و موهون و پست می شود. یکی

^۱ مستشاری، علیرضا، پرسشها و پاسخهای قرآنی جلد دوم، ص ۶۳

^۲ حیدری نراقی، علی محمد، شرح رساله حقوق امام سجاد (ع)، ص ۱۸۹

^۳ مصطفوی، سید جواد، بهشت خانواده، ص ۳۱۱

^۴ نهج البلاغه، حکمت ۴۴۱

دیگر از آثار حجاب و عفاف و پابندی همسران به پیمان مقدس ازدواج است، چون باعث می شود زن از نگاه های آلوده مردان خهوس باز و گرفتار شدن به دام عشق های آزاد محفوظ بمانند و به زندگی وفادار باشد. اهمیت اسلام به جاب و پوشش از آن جهت است که نظام خانواده از گسستگی حفظ شود و اعضای آن را خطر ها و آسیب های روانی بی بند و باری مصون بمانند.^۱ پس عفاف سلامت جامعه را به دنبال دارد زیرا جامعه را افراد آن تشکیل می دهند و اگر افراد اصلاح شوند جامعه نیز اصلاح خواهد شد. عفاف موجب مصونیت زن و مرد از آشفتگی های ذهنی، بزهکاری، آوارگی و بالاخره بیماری روحی و روانی می شود و از انحطاط اخلاقی جامعه و از هم پاشیدگی خانواده ها جلوگیری می کند.

بند چهارم: سلامت و طهارت نسل

تحریکات جنسی که در حواس پنجگانه آدمی بوجود می آید بر روی سیستم تولید نسل و نقش موثری دارد. دانشمندان معتقدند تحریکاتی که در چشم بوجود می آید بر غدد هیپوفیز که نحوه کوچکی زیر مغز است اثر می گذارد. این غده ۶ هورمون تولید می کند که سه نوع آن بر روی سیستم تولید نسل تاثیر دارد. نگاه به زنان بد حجاب و فیلم های محرک که چنین اثری را به همراه دارد در نهایت به تاثیر منفی در فرزندان و اختلالات وراثتی منتهی می شود.^۲ حضرت شعیب (علیه السلام) یکی از دختران خود را به عقد حضرت موسی در آورد و مقرر گردید که او مدت هشت یا ده سال در خدمت حضرت شعیب باشد. وقتی مدت خدمتگزاری به پایان رسید عرض کرد: می خواهم به وطن خود مراجعت نمایم آیا چیزی به من خواهی داد؟ حضرت شعیب فرمود: همه گوسفندان سیاه و سفیدی که امسال زاییده می شوند از آن تو باشند. وقتی موسی (ع) می خواست گوسفندان را جفت گیری دهد پوست بخشی از اعضای خود را کند و قسمت هایی را به حال خود واگذارد و آن را در وسط آغل گوسفندان فرو برد و بر آن پارچه ای سیاه و سفید انداخت و سپس گوسفندان نر را به سراغ ماده می فرستاد. گوسفندان نر به این چوب و پارچه سیاه و سفید می نگرستند و جفت گیری می کردند در نتیجه نوازد آنها جملگی سیاه و سفید زاییده شدند. با توجه به آنچه بیان گردید زنان و دختران خود نما تاثیر ناروا و غیر قابل بخشش را بر سلامت نسل های اجتماع خواهند گذارد که آنها خود از اختلالات وراثتی آن بیزارند و فلسفه حجاب دینی پیشگیری از چنین آثاری است. حفظ عفاف باعث می شود رحم ها پاک و نسل ها شناخته شده

^۱ رجبی، عباس، حجاب و نقش آن در سلامت و روان، ص ۸۷

^۲ صانعی، صفدر، بهداشت ازدواج از نظر اسلام، ص ۷۲

باشند. کودک باید احساس کند دارای سرپرست، پشتیبان، عزت و شخصیت است نه موجودی وانهاده و بی صاحب که از عشقی آلوده و لحظه های بوجود آمده است در فرهنگ غنی اسلام مسئله پاکی رحم نقش مهمی در سلامت فرد و جامعه قلمداد شده به گونه ای که در زیارت جامعه کبیره می خوانیم که اصلا ب پاک و ارحام مطهر عاملی اساسی برای مسیر هدایت انسان و اجتماع معرفی شده و ارزشمندترین انسان ها کسانی بوده اند که در دامن مادران عفیف رشد کرده اند. بهوجود آمدن نسل از طریق نامشروع فساد زیادی را در بر دارد که یکی از مهمترین آنها عدم پذیرش مسئولیت در مقابل تربیت فرزند بوجود آمده است و این امر باعث ناهنجاری ها در جامعه مفاسد اجتماعی بسیار خواهد شد.

بند پنجم: سلامت و پویایی جامعه

از آنجا که انسان یک موجود اجتماعی است جامعه بزرگی که در آن زندگی می کند از یک نظر همچون خانه اوست و حریم آن همچون حریم خانه او محسوب می شود پاکی جامعه به پاکی او کمک می کند و آلودگی آن به آلودگی اش. عنصر حجاب و پوشش اسلامی نه تنها زن را از صحنه اجتماع و فعالیت های اجتماعی دور نمی کند بلکه زمینه های حضور مستمر و فعال زنان را در عرصه اجتماع به همراه حقوق اجتماعی عادلانه تضمین می کند و شخصیت خدادادی زن را از دستبرد نگاه ابزاری دیگران مصونیت می بخشد. اسلام با طرح پوشش زن در حقیقت جدا از حضور در اجتماع او را رقم زده است و با دستورات حکیمانه و راهگشایی که در چگونگی منش و روش او ارائه داده از یکسوی این نیروی عظیم را از تباہ شدن و در گوشه ای بی هدف و اثر ماندن نجات داده و از سوی دیگر جلوی فساد گستره و ناهنجاری های ناشی از اختلاط زن و مرد را گرفته است. همه آحاد جامعه در مقابل سلامت نفسانی جامعه مسئولند و مسئولیت مهم تر در این باره به دوش خانم هاست... و در حریم پوشش است که می توان با خیالی آسوده به جامعه آمد و به فعالیت پرداخت و در سنگر حجاب حضور عینی خود را در ابعاد مختلف اجتماع تحقق بخشید. خالی بودن اجتماع از مظاهر فساد و منحصر شدن ارضاء جنسی به محیط خانه موجب می گردد که پیکر اجتماعی به صورتی واحد و یگانه به تحرك، نشاط و فعالیت در زمینه های مختلف اقتصادی، اجتماعی، صنعتی، آموزشی و... پرداخته و ثروتهای طبیعی و نیز استعداد های انسانی در جهت کمال و تعالی انسانها به کار گرفته شود. البته شرکت در فعالیت های عمومی و به عهده گرفتن

^۱ مستشاری، علیرضا، پرسشها و پاسخ های قرآنی، جلد دوم، ص ۶۵

^۲ فتاحی زاده، فتحیه، حجاب از دیدگاه قران و سنت، ص ۸۲

مسئولیت‌ها در صورتی امری سازنده است که در چهارچوب مقررات الهی و دینی باشد. زیرا معیار در فعالیت‌های فردی و عمومی حفظ ارزش‌های اسلامی و تقوا و فعالیت‌های خارج از معیار تقوا ثمربخش و سازنده نیست. در این جهت فرق بین مرد و زن وجود ندارد همان طور که اگر مرد بخواهد فعالیت‌های فردی و اجتماعی و سیاسی او مثمر ثمر باشد باید بر اساس مقررات الهی و حفظ تقوا باشد. زن هم وقتی می‌خواهد مسئولیت اجتماعی به عهده بگیرد باید با رعایت تقوا و پاکدامنی و حفظ ارزش‌های الهی باشد. و اگر در روابط اجتماعی و نیز پوشش اندام زنان مقررات ویژه و تاکید بیشتری وجود دارد به خاطر حساسیت مسائل جانبی شرکت بانوان در کارهای عمومی است. که اگر این آیین نامه اجرا نشود نه تنها فعالیت‌های عمومی زنان به نفع جامعه و خودشان نخواهد بود بلکه موجب فساد و تباهی و در نهایت از بین رفتن کرامت و شخصیت زنان می‌شود. پوشیدگی زن همواره خاکریز بزرگی در برابر موج و سوسه‌ها و کجروی‌ها بوده است. مقایسه آمار جنایات جنسی در فصل تابستان و زمستان و جوامع غربی و اسلامی که زنان از پوشیدگی بیشتری برخوردارند نشان می‌دهد که پوشیدگی زنان نقش موثری در کاهش مفاسد اجتماعی دارد. زیرا بسیاری از مفاسد اجتماعی به شهوات جنسی مربوط می‌شود که با پوشیدگی زن زمینه آنها از بین می‌رود. وقتی چشم‌ها نبیند و دل‌ها نخواهند تحریکات جنسی و هیجانات و عشق‌های کاذب نیز از میان می‌روند و سلامت اخلاقی بر اجتماع حاکمیت می‌یابد. عفاف سلامت جامعه را به دنبال دارد. زیرا جامعه را افراد آن تشکیل می‌دهند و اگر افراد اصلاح بشوند جامعه نیز اصلاح خواهد شد. عفاف موجب مصونیت زن و مرد از آشفتگی‌های ذهنی، بزه‌کاری، آزادگی و بالاخره بیماری روحی و روانی می‌شود از انحطاط اخلاقی جامعه و ازهم پاشیدگی خانواده‌ها جلوگیری می‌کند. اسلام نمی‌گوید که زن اجتماعی نباشد و وارد اجتماع نشود معلم و دکتر و... نباشد بلکه می‌گوید زن باید عقیف باشد و در مقابل نامحرم متکبر و با قاطعیت باشد.^۳ وضعیت کنونی جوامع غربی که پوشش و حجاب از ارزش‌های زنان به شمار نمی‌آید گویای همین حقیقت است که بر اثر بی‌حجابی و برهنگی فساد و فحشا چنان گسترش یافته است که دختران و پسران از خانواده خود هم در امان نیستند وزن که باید مظهر عاطفه و اخلاق باشد عامل قساوت بی‌رحمی، فساد، قتل، آدم ربایی و تجاوز به عنف شده است. حضور زنان و مردان در

^۱ احمدی، حبیب اله، فاطمه الگوی زندگی، ص ۲۱۷

^۲ اکبری، محمدرضا، حجاب در عصر ما ص ۹۴

^۳ مظاهری، حسین، اخلاق در اداره، ص ۸۹

جامعه به صورتی که هیچ گونه شائبه جنسی با آن همراه نباشد آن جامعه را استوار و مستحکم می کند و عفت و ورزی آنان در محیط کار - اداره - بازار و... زمینه ساز سلامت پیشرفت و و تعالی آن جامعه خواهد شد و بستری سالم و مناسب برای کار و فعالیت را فراهم می آورد.

نتیجه گیری

در جمع بندی و نتیجه گیری کلی پژوهش حاضر باید گفت حجب و حیا که یکی از ویژگیهای طبیعی زن است به نوعی تدبیر آفرینش برای صیانت گوهر درونی زن و حفظ مقام و موقعیت او در برابر مرد بوده است. زن هر اندازه پاکدامن و با وقار باشد و اندام خود را در معرض دید دیگران قرار ندهد، بر احترامش افزوده میشود. عفاف و پاکدامنی ابزاری است که همواره زن برای حفظ موقعیت و ارزش خود در برابر مرد به کار بسته است. باحجابی یعنی به نمایش گذاشتن شخصیت واقعی زن و محدود کردن جسم و آزاد گذاشتن روح و عقل، و «بی حجابی» یعنی پنهان شدن حقیقت زن در پوشش جاذبه های جنسی. فرد بد حجاب، میکروب جامعه است که بر روح و افکار افراد رسوخ و آن را مشوش می کند. حجاب به عنوان سرمایه ای عظیم برای زن این نقش مهم را ایفا می کند، پرده سیاهی بر چشم هوس بازان کشیده و به او اجازه می دهد سرمایه های وجود خویش را در کانون گرم خانواده متمرکز کرده و با عزمی استوار و خلل نا پذیر اولین هسته اجتماعی را پی ریزی کند. اگر خداوند متعال حجاب را بر زن واجب کرد، به این دلیل است که زن موجودی زینتی و ظریف است و باید محترم و ارزش مند باقی بماند، نه این که فقط وسیله ای باشد برای دفع شهوت مرد. وجوب حجاب زن مربوط به چند خبر و روایت نیست که بشود در آن خدشه ای وارد کرد. قرآن صریحاً بر لزوم حجاب برای زنان دستور می دهد. از جمله نهادهایی که نقش سازنده در برپایی عفاف فردی و اجتماعی دارد، خانواده است و در راس آن نقش والدین در ایجاد عفاف فرزندان می باشد. از جمله عوامل موثر در رسیدن به جامعه ای دارای معنویات و اخلاقیات و متعالی، تدارک تسهیل در امر ازدواج فرزندان است. لازم است ازدواج در مناسب ترین زمان برای جوانان فراهم گردد و برای رسیدن به این مهم از تشریفات و قید و بندهای دست و پاگیر باید پرهیز شود. همچنین مراقبت و نظارت خانواده و جامعه بر پوشش و حجاب شرعی، به شکل امر به معروف و نهی از منکر که در اسلام به عنوان یک تکلیف مهم و مقدس یاد شده است و از حقوق حتمی تک تک افراد جامعه در جهت سالم سازی محیط زندگی، از آلودگی ها و مفاسد اخلاقی و اجتماعی به شمار می رود. با استفاده از این نظرات و راهکارها می توان به آثار عفاف و حجاب در جامعه از قبیل سلامت جسمی و کمال معنوی و آرامش روحی و از همه مهم تر تحکیم بنیان خانواده و ازدیاد نسلی توأم با طهارت و سلامت و به دور از هرگونه بیماری و کژری و در نتیجه

دارا بودن جامعه ای پویا و سلامت جهت رسیدن به رشد و تعالی در همه زکینه های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و.. دست یافت. به هر صورت باید توجه داشت حجاب و احکام مربوط به آن در جنبه های وسیع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تکالیفی را بر می انگیزد که از تاکید ویژه بر نوعی از حضور و حرکت زن در جامعه و تعیین روابط با نیمه دیگر جامعه حکایت دارد. بنابراین حفظ حجاب بیش از آن که صرفاً یک امر فردی و مربوط به حوزه خصوصی و امر درونی زن باشد، الزامی برخاسته از ضرورت های جامعه است... اگر حجاب درونی نشود و مورد قبول قلبی و اعتقادی زنان قرار نگیرد، این ضرورت اجتماعی به شکل مطلوب تحقق نخواهد یافت. در این حال درونی شدن حجاب نیازمند هویت فردی مستحکم و مستقلى است تا حجاب نه به عنوان عاملی مغلوب کننده اراده فرد، بلکه به عنوان انتخابی منطقی و موضوعی فردی در جهت کسب هویت و خواست زنانه قرار گیرد. بنابراین باید این مسئله مهم را از نظر دور نگذاشت که حجاب زن به مانند هر پدیده اجتماعی دیگر معلولی از شرایط ذهنی و کنشهای فردی و انتخابی آگاهانه است و به صورت یک منبع هویت ساز برای زنان مطرح است که زن مسلمان را در هر سرزمین جغرافیایی و با هر فرهنگ و نژادی از زنان غیر مسلمان و لائیک جدا می سازد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم، نهج البلاغه و بعد.....

- احمدی، حبیب اله، فاطمه (س) الگوی زندگی، انتشارات فاطیما، ۱۳۸۶
- ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، نشر موسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت، لبنان، ۱۳۲۶ هـ.
- اسحاقی، سید حسین، مروارید عفاف، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما. بی تا
- بخاری، محمد بن اسماعیل، مترجم: احراری عبدالعلی نور - جام، شیخ احمد - ۱۳۹۰ ش.
- ۱۲
- پاک نیا، عبدالکریم، نگاهی به خطبه های حضرت زینب (س)، انتشارات فرهنگ اهل بیت، ۱۳۸۵ ش.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، ترجمه راشدی، لطیف، راشدی، سعید، انتشارات پیام علمدار، ۱۳۸۹ ش.
- تنکابنی، فرید، ترجمه نهج الفصاحه، چاپ دفتر نشر فرهنگ اسلامی ۱۳۸۴ ش..
- ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جاوید، انتشارات برهان، تهران، ۱۳۹۸ ق.
- حسینی شاه عبدالعظیمی، حسن بن احمد، تفسیر اثنی عشری، انتشارات میقات، تهران، ۱۳۶۳ ش.
- خمینی، سید روح الله، تحریرالوسیله، دارالکتب العلمیه، بی تا
- دربندی، مهین دخت، تاثیر متقابل حجاب و عفاف در آموزه های اسلامی، استاد راهنما: دکتر دل آرا نعمتی پیر علی، مشاور: دکتر سوسن آل رسول، پایان نامه برای دریافت کارشناسی ارشد (M.A.) رشته: علوم قرآن و حدیث، ۱۳۹۳
- دریایی، محمد، طب النبی (ص) و طب الاثمه (ع)، ناشر سفیراردهال، ۱۳۸۹ ش.
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، کتابخانه الکترونیک شعر فارسی (رج ۳)، بی جا، بی تا.
- راغب اصفهانی، حسین، المفردات فی غریب القرآن، ناشر ذوی القربی، ۱۳۸۸.
- رشیدبن میبدی، احمد بن ابی اسعد، کشف الاسرار و عده الابرار، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱ ش.
- زکریا، احمد بن فارس، مقایس اللغه، نشر احیاء التراث العربی، ۱۴۲۹ ق

- سوزی، مهری، چرایی عفاف و حجاب، ناشر امور زنان و خانواده نهاد ریاست جمهوری، ۱۳۸۷. ش
- صانعی، صفدر، بهداشت ازدواج از نظر اسلام، انتشارات پیام، ۱۳۸۸. ش.
- علوی مهر، حسین، نشانی بهشت، انتشارات قدس رضوی، ۱۳۸۹. ش.
- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، نشر امیر کبیر، ۱۳۷۸. ش.
- فتاحی زاده، فتحیه، حجاب از دیدگاه قرآن و سنت، چاپ بوستان کتاب، ۱۳۸۶.
- قدوسی زاده، حسن، نکته های ناب، پاسدار اسلام، بهار ۱۳۸۸. ش.
- کاشانی، ملافتح اله، تفسیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین، انتشارات کتابفروشی محمدحسن علمی، تهران، ۱۳۶۶. ش.
- مصطفوی، حسن، تهران، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰.
- مصطفوی، سید جواد، بهشت خانواده، انتشارات دارالفکر، ۱۳۷۹. ش.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، نشر دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۸. ش.
- موسسه فرهنگی قدر ولایت، خانواده موفق، انتشارات قدر ولایت، ۱۳۸۹. ش.
- نراقی، مهدی، جامع السعادات، نشر قائم آل محمد (ص)، ۱۳۹۱. ش.
- نیشابوری، محمدبن عبدالله الحاکم، المستدرک علی الصحیحین، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۱. ق.
- یزدی، سید محمد کاظم، العروه الوثقی، المکتب العلمیه الاسلامیه. بی تا